

vetenskap med absoluta krav på konsistens utan snarare som filosofisk skönlitteratur. Både språkligt och tankemässigt bör man låta sig föras med och njuta av visionerna snarare än att plocka i texten med lupp och pincett. Det här är filosofiska epigram vars storslagenhet inte påverkas nämnvärt av att man inte alltid förstår exakt hur det hela hänger ihop.

DAN EGONSSON

Till relativismens försvar: Några kapitel ur relativismens historia; Boas, Becker, Mannheim och Fleck

Bosse Holmqvist

Symposion 2009. 301 s. ISBN 978-91-7139-810-9

Den svårfångade relativismen: En uppslagsbok

Red. Sven-Erik Liedman, Torbjörn Tännsjö och Dag Westerståhl

Thales 2008. 246 s. ISBN 978-91-7235-069-4

Vad är relativism? Det är svårt att ge en entydig innebörd åt begreppet relativism. Vissa kritiker av relativismen hävdar att en relativistisk position innebär att alla ståndpunkter är lika goda och därför är utbytbara mot varandra. De hävdar att kunskap enligt relativismen är helt och hållet subjektiv så att vad som är "sant för mig" inte behöver vara "sant för dig" och vice versa. En annan vanlig invändning är att relativister också är ontologiska relativister, dvs. anhängare av tanken att fakta och verkligheten är relativ till olika ståndpunkter. Relativismen leder i slutändan, menar de, till uppgivenhet och nihilism och till en misstro gentemot vetenskap och förnuftig argumentation. Denna inställning, brukar det heta i en patosfylld slutkläm, är farlig eftersom vi idag står inför globala hot mot miljö och hälsa som bara vetenskapen kan råda bot på. Det vore därför ödesdigert ge upp tron på ett absolut sannings- och kunskapsbegrepp.

Förespråkare för relativistiska tankegångar känner inte igen sig i kritikernas porträtt. De hävdar att man kan skilja mellan goda och dåliga ståndpunkter också utifrån lokala och kontextuella giltighetskriterier. Även de som menar sig bedöma kunskap efter absoluta måttstockar rör sig i själva verket, menar relativisterna, med lokala och historiskt bestämda giltighetskriterier. De är bara inte medvetna om det. Relativisterna tar inte heller sin utgångspunkt i individer, utan i kollektiv av olika storlek, t.ex. kulturer, forskningstraditioner, språkgemenskaper. Kunskapen relativiseras således i förhållande till kollektiv och inte till enskilda individer. Relativister förnekar inte heller att det finns olika typer av data som tjänar som mer eller mindre oproblematiske utgångspunkter för vetenskap och argumentation. Relativismens problem hänför sig i stäl-

let till det faktum att data och observationer tolkas på olika sätt av olika grupper och epoker. Det är *kunskapen om verkligheten* som är socialt konstruerad och relativiserbar – inte *verkligheten som sådan*. Relativisterna understryker också att relativismen inte nödvändigtvis leder till nihilism eller likgiltighet. Det finns idéhistoriska exempel på att relativism har lett till såväl reformvilja och framtidstro (t.ex. i den amerikanska pragmatismen) som självgod etnocentrism och nationalism (t.ex. hos fransmännen Ernst Renan och Maurice Barrès) (Holmqvist 2009, s. 20–22). Relativism är således ett omstritt begrepp vars betydelse kan skifta från ett läger till ett annat. Vilken ens uppfattning i frågan än är torde den senare versionen av relativismen, dvs. relativisternas egen självkaraktäristik, vara svårare att rå på än kritikernas nidbild av den.

Härom året utkom en bok, *Den svårfångade relativismen* (Thales, 2008), som är till god hjälp när det gäller att bena ut vilka slags filosofiska frågor som relativismens problem reser. Boken har formen av en uppslagsbok bestående av 54 korta och koncisa artiklar som alla på olika sätt berör ämnet. Författare till boken är arton svenska filosofer. Bokens redaktörer, Sven-Erik Liedman, Torbjörn Tännsjö och Dag Westerståhl har dessutom skrivit en längre introduktion. Urvalet är tämligen omfattande och innefattar uppslagsord som t.ex. ”Självupphävande”, ”Inkommensurabilitet”, ”Underbestämning” och ”Socialkonstruktivism”, dvs. begrepp som är mer eller mindre självskrivna i ett samtida uppslagsverk om relativism. Dock saknas uppslagsord, kunde en sociolog påpeka, om Karl Mannheim och om det s.k. ”genetiska felslutet”. Det genetiska felslutet är särskilt relevant i detta sammanhang eftersom det tjänat som en stående invändning mot ansatser som vill relativisera kunskap till specifika uppkomstbetingelser, såsom t.ex. kunskaps- och vetenskapssociologi

Den kanske allra vanligaste invändningen mot relativistiska tankegångar är emellertid att de är självupphävande. Satsen ”All sanning är relativ” är självupphävande, har man menat, emedan satsen för att vara giltig förutsätter åtminstone en absolut sanning, nämligen sanningen i satsen ”All sanning är relativ”. Denna invändning har alltsedan Platons dagar nära nog haft status av en obestridlig sanning. Sociologen Karl Mannheim klagade över att invändningen har begagnats *ad nauseum*. Det förefaller först vara i senare tid som självklarheten i tanken att relativismen är självupphävande har börjat ifrågasättas. I Anders Tollands artikel ”Självupphävande” påpekas att invändningens giltighet förutsätter att man med sanning avser ”absolut sanning”. Invändningen missar dock målet, säger Tolland, eftersom relativistens poäng just är att relativ giltighet är den enda sanning som finns att tillgå. Påståendet ”All sanning är relativ” är, med andra ord, självt relativt sant. Snarare än att vara självupphävande är relativismen därför självexemplifierande (Collins 2005, s. 70).

Det är möjligt att invända, påpekar Tolland, att en relativism som enbart är relativt giltig är allvarligt försvagad. Men också denna invändning förutsätter ett absolut sanningsbegrepp. Det kan inte vara en försvagning att vara relativt giltig om detta är den enda giltighetstyp som finns.

Motsatsen till relativism är "absolutism". Denna ståndpunkt har inte sällan gällt som sunda förnufts ståndpunkt. Men vad innebär det närmare bestämt att någonting är absolut sant? Det latinska ordet "absolutus" betyder ordagrant "lösjord". Absolut är någonting, säger filosofen Harald Schöndorf, som står helt för sig själv och som inte är beroende av någonting annat. En absolut sanning är således en sanning som står helt för sig själv och som sådan är oberoende av t.ex. önskningsar, intressen, maktanspråk och dylikt (Schöndorf 2009, s. 12–13). Men är den absoluta sanningen också oberoende av t.ex. teoretiska val och antaganden? I inledningen till *Den svårfångade relativismen* tar redaktörerna ställning för ett absolut sanningsbegrepp av Schöndorfs slag: "En sats kan vara sann", skriver de "alldeles oberoende av om någon någonsin yttrar den eller tänker den. Även av oss yttrade eller tänkta satser kan vara sanna (eller falska) utan att vi människor kommer att få reda på det" (Liedman, Tännjö, Westerståhl 2008, s. 27). Sanningen är, med andra ord, oberoende av mänskliga aktiviteter. De som vill koppla sanning till mänskliga aktiviteter måste, menar de, förklara varifrån våra starka intuitioner om sanningens oberoende kommer.¹ Påståendet att en sats kan vara sann även om ingen någonsin tänkt satsen ifråga eller verifierat den strider emellertid mot *mina* intuitioner. Jag har starka intuitioner om att *verkligheten* ("yttervärlden") existerar oberoende av våra tankar om den, men inte att *sanningar* om verkligheten existerar oberoende av våra tankar om den. Hur fastslås meningsinnehållet i satser som ingen någonsin har tänkt eller yttrat? Hur fixeras sanningsvärdet hos satser som aldrig verifieras? Risken med ett absolut sanningsbegrepp av detta slag är att man hemfaller åt en metafysisk platonism som befolkar universum med allehanda abstrakta entiteter. Det ontologiska priset för detta slags absoluta sanningsbegrepp synes oskäligt högt. Det resulterar också i problemet med att vi i så fall kanske inte har någon kunskap om verkligheten överhuvudtaget. Det är i princip möjligt att vi inte känner till en enda av dessa absoluta sanningar. Oavsett hur rätt vi tror oss ha finns alltid möjligheten att den absoluta sanningen undflyr oss (se t.ex. Tollands artikel "Självpupphävande").

Relativisterna har rätt i att sanning har med mänskliga aktiviteter att göra. För att en sats ska vara sann måste den först ha formulerats i ett språk och underkastats någon form av verifikationsprocedur. Även om

¹Sociologerna Émile Durkheim (1983) och Randall Collins (1998) har båda utarbetat teorier som avser att förklara detta.

relativism och anti-realism inte nödvändigtvis är samma sak, implicerar båda ståndpunkterna att det inte finns någon evidenstrascendent sanning. Sanning är *vår* sanning. Relativismen blir enligt detta synsätt en tes om den mänskliga kunskapens begränsning. Enligt vetenskapssociologen David Bloor är relativismen uppfattningen att människor aldrig kan besitta absolut kunskap. Vår kunskap är i stället en produkt av de begränsningar vi har som ändliga fysiska varelser och den kultur och det samhälle vi är socialiserade in i (Bloor 2007, s. 251–252).

I idéhistorikern Bosse Holmqvists nyligen utkomna *Till relativismens försvar. Några kapitel ur relativismens historia: Boas, Becker, Mannheim och Fleck* (2009) möter vi ett försvar för ett relativistiskt synsätt av Bloors slag. Boken består till stor del av en presentation och diskussion av fyra forskare – Franz Boas, Carl L. Becker, Karl Mannheim och Ludwik Fleck – som alla var verksamma under mellankrigstiden. De fyra forskarna tillhörde skilda discipliner: Boas var socialantropolog, Becker historiker, Mannheim sociolog och Fleck medicinare. Även om de i väsentliga avseenden skiljer sig från varandra, t.ex. vad avser omfånget på den kunskap de ansåg vara relativiserbar, skrev de alla under på den karaktäristisk av relativismen som skisserats ovan: de försåg alla kunskapen med ett rumsligt och temporalt index.

Som framgår av titeln vill Holmqvist bryta en lans för relativismen. Han vill visa att relativismen inte är den hopplösa och motsägelsefulla ståndpunkt som kritikerna har velat göra den till. Förutom en inträngande läsning av Boas, Beckers, Mannheims och Flecks författarskap, erbjuder boken också en exposé över relativismens historia och ett teoretiskt försvar av den. Holmqvists framställning och argumentation är både vederhäftig och övertygande. Boken kan därför förhoppningsvis ha en mildrande effekt på den ofta onyanserade och tanklösa kritiken av relativismen.

En svaghet med boken är emellertid att Holmqvist inte för någon närmare diskussion om omfattningen av den kunskap som är relativiserbar eller hur den sociala betingningen av kunskapen närmare bestämt ser ut. Enligt Holmqvist är relativismen, precis som hos Bloor, uppfattningen att mänsklig kunskap alltid har vissa särskilda historiska och sociala bestämningar. Relativismen förefaller således vara en ståndpunkt som gäller rakt av för *all* kunskap. Han skiljer dock aldrig mellan olika kunskapsformer, mellan t.ex. matematisk/logisk kunskap och etisk eller religiös kunskap. Den förra kunskapsformen torde vara en betydligt svårare nöt att knäcka för relativisten än den senare. Holmqvist för därför heller aldrig någon diskussion om hur den sociala betingningen av kunskapen eventuellt skiljer sig åt mellan olika kunskapsområden. *Den svärfångade relativismen* är i detta avseende mer instruktiv.

Den svårfångade relativismen och *Till relativismens försvar* är två välkomna och intressanta bidrag till den fortsatta diskussionen om relativism. Böckerna visar dessutom hur litet av mänsklighetens öde som, kritiken av relativismen till trots, egentligen står och faller med dessa esoteriska diskussioner om kunskapens natur. Att tro någonting annat vore att begå vad Pierre Bourdieu kallar det skolastiska felslutet, dvs. att tro att forskares abstrakta diskussioner är alla människors frågor och diskussionsämnen. Mänsklighetens öde avgörs i andra sammanhang än där filosoferna samlas. Ett absolut sannings- och kunskapsbegrepp kommer inte att lösa mänsklighetens problem. Diskussionen om relativism äger dock helt visst ett intresse i sig själv.

HENRIK LUNDBERG

LITTERATUR

- Bloor, David. 2007. "Epistemic Grace. Antirelativism as Theology in Disguise", *Common Knowledge* 13:2–3.
- Collins, Randall. 1998. *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Collins, Randall. 2005. "Sociology and Philosophy", i *The Sage Handbook of Sociology*, red. Craig Calhoun, Chris Rojek och Bryan Turner. London: Sage.
- Durkheim, Émile. 1983. *Pragmatism and Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Föreläsningar hållna 1913–14, postumt utgivna 1955.]
- Schöndorf, Harald. 2009. "Är sanningen intolerant? Om toleransens förutsättningar och gränser", *Signum* 2:35.